

## FÁBIÁN LÁSZLÓ

### Jövőkép stratégiával

Elkerülni az elkerülhetőt, avagy megcselekedtük,  
amit megkövetelt a haza?

„A civilizáció nem más, mint az oktatás és a katasztrófa versenyfutása.”  
H. G. Wells

Írásomat két témafelvezető anekdotával szeretném kezdeni. Van egy híres részlet Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényében (a konkrét jelenetet talán az adaptáció tette közismertté), amelyben a civil ruhás karakter azt a kérdést teszi fel az alacsony, szőke karhatalmi embernek, miután megalázta és megkínózta a foglyait, hogy „Miért ver maga?”. „A megszerzett hatalomnak a jogán” – hangzik tőle a válasz, „[a]z eszméim keltette indulat parancsára!”<sup>1</sup>

A másik megidézett történet Thomas Mann *A varázshegyében* olvasható, ahol Hans Castorp személyiségének leírásával kapcsolatban a következő megjegyzés áll: „Az általánosan kötelező mértéket meghaladó rendkívüli teljesítményre hajlandónak lenni olyan korban, mely a »minek?« kérdésre nem tud kielégítő választ adni: ehhez vagy olyan fokú erkölcsi önállóság és közvetlenség kell, amely ritkán fordul elő, és már hősiességnek mondható – vagy pedig robusztus életerő.”<sup>2</sup>

Jövőt tervezni és stratégiát alkotni nehéz feladat, bizony az oktatásban is. Kell hozzá többek között józanság, őszinte és segítő szándék, távlatokat láttatni képes fantáziavilág és gondolkodásmód, megkérdőjelezhetetlen szakértelem és természetesen megfelelő vízió. Egyvalami biztosan nem kell hozzá: a megszerzett hatalomra hivatkozó, kusza indulatoktól vezérelt gyűlöletstruktúrákra épülő erőszakos kinyilatkoztatás és akarat. Minden körülmények között felül kell emelkednünk és túl kell lépünk a megszerzett hatalom adta jog megrészesítő és kirekesztő érvelésén, helyette egy konszenzusra törekvő és az együttműködésben erőt és legfőképp értéket látó társadalmat kell terveznünk, amelyhez egy korszerű, kreatív, „kiművelt emberfőket”<sup>3</sup> képző, a diákok és a tanárok érdekeit egyaránt támogató oktatáson át vezet az út. Az oktatási stratégia megalkotásának folyamatában pedig elkerülhetetlen, hogy arra a bizonyos „minek?” kérdésre releváns és értelmes válaszokat adjunk.

A politikai, gazdasági és véleményformáló elitcsoportok értékválasztásai az elmúlt évtizedekben is mintát szolgáltattak a magyar társadalom számára, amely sajnálatos módon részben magyarázata is az oktatás és a kultúra területén tapasztalható kedvezőtlen körülményeknek. Az elmúlt évtizedekben az oktatás minőségére és színvonalára vonatkozó adatok folyamatosan romló tendenciát mutatnak, ezzel párhuzamosan pedig egyre világosabban kirajzolódik a törésvonal az *elit-* és a *hagyományos* képzés között. A PISA-jelentések hazánkban hosszú ideje jelzik a kiugróan magas funkcionális analfabetizmust vagy éppen a riasztó digitális írástudatlanságot.

Az egyik legfrissebb, 2022-es adatsor szerint Magyarországon az aluteljesítő tanulók aránya természettudományból 22,9%, szövegértésből 25,9%, matematikából közel 29,5%.<sup>4</sup> Ezek a háttorzongatóan magas számok lényegében azt jelentik, hogy minden negyedik magyar diák funkcionális analfabéta. Ami talán még ennél is elkésőbb: a mérések szerint a kiváló képességűek aránya ezzel egyidejűleg matematikából (7,7%) és szövegértésből (5,5%) is folyamatosan csökken. Ráadásul a digitális írástudást vizsgáló kutatások eredményei is azt tükrözik, hogy a leszakadók aránya kifejezetten magas, 32,5%, a kiváló teljesítményűeké pedig elenyésző, pusztán 4%.

Akkor válnak ezek a statisztikai adatok igazán elrettentővé, ha észrevevesszük a mögöttük megbúvó társadalmi korrelációt: amilyen arányban csökken a magyar társadalomban a középosztály részaránya, olyan brutális mértékben esik vissza a szövegértési és képességmérési teszteken a legalább átlagosan teljesítők száma is. A kifejezetten nyugtalanító vészjelzéseket komolyan kellene vennünk végre, mielőtt tényleg késő lesz.

Miközben nyilvánvaló, hogy az oktatás rendszerében felmerülő és megmutatkozó problémák alapvetően nem magából az oktatásból erednek, társadalmi értelemben tehát nem ott lehetnek, aközben mégiscsak az oktatás lehet képes arra, hogy ezekre megoldást találjon. Erre az összefüggésre világított rá közel egy évszázada a sokat, de leginkább pontatlanul idézett és megidézett Klebelsberg Kuno közoktatásügyi miniszter is, amikor a következőket mondta Móricz Zsigmondnak: „S ha mi inferiális helyzetbe kerülünk Európával szemben, annak fő oka az lesz, hogy az iskoláink alacsony színvonalúak. [...] A legkomolyabb nehézségeket idézzük magunkra, ha nem rohanunk bele a modern pedagógia által előírt jövőbe. Arra van szükségünk, hogy az irodalom, tudomány, a kormányzat, a bíróságok, a társadalom legkülönbözőbb faktora elsősorban legyenek. [...] Ha ezt szociális fejlesztés útján akarom elérni, az nagyon sok pénzbe kerül: de a pedagógia útján keresztülvihető.”<sup>5</sup>

Ne széptsük, ehhez alapvető szemléletváltás kell.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a tulajdonszerkezet átalakulásának következtében a nyugati mintára létrejövő, fejlett kapitalista társadalom víziójában sokan egy ehhez kapcsolódó modernizált oktatási rendszert láttak maguk előtt. Az azóta eltelt évtizedek sajnos világossá tették számunkra, hogy ez az álom többek között azért nem válhatott valóra, mert az oktatás ügye mindvégig a politikai elitek játszmáinak színtere maradt. Az elsietett és a konszenzust nélkülöző átalakításokból ráadásul többnyire hiányzott a vízió és a hosszú távú koncepció, az oktatást rendszerként és rendszerben látó megközelítés. Ahelyett, hogy az ökonomiai és szociokulturális átalakulás következtében szűkült volna a társadalmi csoportok közötti távolság, mérséklődött volna a leszakadás és a társadalmi igazságtalanság mértéke, tovább mélyült a válság, egyre nagyobb tömegek sodródtak a mélyszegénység és a reménytelenség felé. Mindezek következtében – a korábban már említett – kettős szerkezetű oktatási rendszer jött létre: létezik egy, a kihívásokkal és a nemzetközi trendekkel lépést tartó, ám számos ok miatt kevesek számára elérhető *elitképzés*, valamint a tömegek számára egyedüli lehetőségként rendelkezésre áll egy elavult, nehézkes és nimbuszából sokat veszített *tömegoktatás*. Napjainkban ezen a téren a legnagyobb problémát az elit- és a tömegképzés közötti különbség nagysága és aránytalansága jelenti.<sup>6</sup>

A lokális téren túl zajlik egy globális változás is, amely a digitális kultúra, a virtuális univerzumok és a mesterséges intelligencia térhódításával lép fel, és a tudás megítélésével, értékelésével, átértékelésével kapcsolatos diskurzust jelenti. A magyar oktatáspolitikai és a vonatkozó tartalmi-szabályozó dokumentumok konzekvensen erre sem adnak releváns válaszokat.<sup>7</sup> Pedig egyvalami nyilvánvaló: a jelenlegi struktúra, fogalomrendszer, tudásfelfogás, módszertan, tantárgyi keret alkalmatlan nemcsak a korszerű és modern, de a hagyományos tudás átadására is. Közel száz esztendeje, 1930-ban, a pszichoanalitikus iskola atyja, Sigmund Freud már világosan látta, hogy az emberi természet alapkonstrukciója és archetípusa ugyan keveset változott a társadalmi evolúció során, ám az azokat meghatározó körülmények kifejezetten sokat. A kérdés tehát az, mennyire válunk körülményeink rabjává, mennyire vagyunk képesek átlátni, érteni és irányítani technikai fejlettségünket: „Az emberek a természet fölötti uralmukban odáig jutottak, hogy segítségükkel könnyű egymást az utolsó emberig kiirtaniuk. Innen származik jó része jelenlegi nyugtalanságunknak, boldogtalanságunknak, szorongó hangulatunknak.”<sup>8</sup>

A technikai és technológiai fejlettség egyáltalán nem mindenható, az ember és a feladatok elvégzését szolgáló és megkönnyítő gépek közötti reláció hierarchiája nem cserélhető fel. Ugyanakkor – a tévhittel ellentétben – a digitális eszközök tudatos és értő használata, alkal-

mazása tanítható és örökíthető. A szociokulturálisan hagyományozott attitűdök és viselkedési struktúrák miatt ez egyszerre áldás és átok is, hiszen pozitív minták kialakításához „kiművelt emberfők sokaságára” volna szükség, így ebben a folyamatban kifejezetten kedvezőtlen és hátrányos az a jelenség, amit a család, az iskola és a kortárs közösségek átalakuló – és részben felbomló – világa mutat.<sup>9</sup> Ráadásul nem lehet holisztikus szemléletű, reális önismeretet kialakító, egyetemes kultúrákövetítő, értékalapú az a vízió, amely egy tanár nélküli vagy az oktatót digitális eszközökkel helyettesítő iskola modelljében látja a jövőt.<sup>10</sup>

Az együttműködés, a csoportban való gondolkodás, a közösséghez tartozás mindig fontos volt az ember számára, így az lenne ma is, amikor a populáció számtalan tagja egyszemélyes csoportként viselkedik. Csányi Vilmos humánétológus szerint egyre gyakoribb jelenségről van szó, amelynek háttérben főként a korábban említett keserű társadalmi jelenségek állnak. „Nem volt családja, vagy ha volt, az nem volt közösség. Sohasem tapasztalta meg a közösségben rejlő vonzóerőt, azt, hogy a közös akciók, közös hiedelmek, közös konstrukciók összeforrasztó kötése milyen kellemes. Kivetettnek érezte magát mindig, és igyekezett ennek a helyzetnek megfelelni, és rendszerszervező tulajdonságainál fogva meg is tud.”<sup>11</sup>

Az iskolára, az oktatásra, a nevelésre nagyobb teher és hatványozottabb felelősség hárul, hiszen a közoktatásban megmutatkozó problémák osztályszintű, rendszerszintű gondokat jeleznek. A tanári szakma erkölcsi és anyagi megbecsülése, a feltételek biztosítása egyszerre rövid, közép- és hosszú távú gazdasági érdek, hiszen az oktatásra szánt kiadások nem veszteséget generálnak, hanem befektetést jelentenek a jövőbe. Közhely, hogy olyan befektetést, amely finansziális értelemben is megtérül, ha valakit a többi járulékos „hasznosság” önmagában nem győz meg.

Nem várható tovább magára egy társadalmi, szakmai egyeztetésen és konszenzuson alapuló, kormányzati ciklusokon átívelő célrendszer és egy valóban releváns, a kor kihívásaira (és arra a bizonyos „minek?” kérdésre) megnyugtató válaszokat adó oktatási koncepció, társadalmi-gazdasági stratégia megalkotása.

Egy olyan koncepcióé tehát, amely a társadalmi, gazdasági és munkaerő-piaci változásokra minden helyzetben reagálni tudó, kreatív és sokoldalúan művelt társadalomról szól. Az, hogy mi történik az oktatással, közös ügyünk. A helyzet rendezése lehetetlen társadalmi és szakmai párbeszéd nélkül.

A Kortárs régóta komolyan veszi ezt a párbeszédet, hosszú ideje keresi a közös nevezőt. Ezzel a *Közös nevező* címmel podcastsorozatot is indított, amelyben a 9., 13., 19., beszélgetések éppen az oktatás kérdéseiről szólnak.

A mostani melléklet megfogánása is ennek a folyamatnak a része. Éppen nyolc évvel ezelőtt, 2017 kora tavaszán a Kortárs folyóirat *Tansarok* című rovatának bevezető tanulmányában Thimár Attila főszerkesztő így fogalmazott: „Valószínű, hogy a Kortárs folyóirat sem tudja megoldani az összes problémát egy varázsmozdulattal, de úgy gondoljuk, hogy egy nyitott, józan, konstruktív javaslatokat kereső és nyújtó párbeszéd sokat használhatna az ügynek. A tanügyi rendszer jelen pillanatban olyan, mint egy több évtizede gyulladásban lévő szerv, amely minden behatásra, változásra túlzott reakciókkal válaszol, azonnal görcsbe rándul, befeszül. Pedig ezzel együtt a helyzet megoldása csak az lehet, hogy ha a sok feszültség részbeni kioldásával sikerül olyan javaslatokat kidolgozni, amelyek a nagy egész tansarok működését figyelembe veszik, s ezért egy nagyobb konszenzus, adott esetben nagyobb társadalmi támogatottság mellett lassú, hosszú, de eredményes változást tudnak elindítani. Ebben bizakodom most, amikor elindítjuk a *Tansarok* sorozatot, ahol reményeim szerint sokan hozzászólnak majd a kifejtett gondolatokhoz, észrevételekhez, elemzésekhez.”<sup>12</sup>

A helyzet és a körülmények ugyan érdemben sokat nem változtak, de továbbra is hiszünk a párbeszédben és a közös nevező megtalálásában. Ennek reményében kértük fel a két mértékadó tudóst, a humánétológus, író Csányi Vilmost és az író, filozófus Lányi Andrást oktatásról szóló tanulmányaik megírására, és ennek a konszenzusnak a reményében írta meg Keisz

Ágoston is a magyartanítással kapcsolatos konkrét és egyértelmű javaslatait, amelyeket akár már holnaptól megfogadhatnánk és alkalmazhatnánk. A blokkot Thimár Attila gondolatai zárják Gloviczki Zoltán *A holnapután iskolája* című, tavaly megjelent könyvének problémafelvetése kapcsán.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> SÁNTA Ferenc, *Az ötödik pecsét*, [https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SANTA/santa00027a\\_kv.html](https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SANTA/santa00027a_kv.html)

<sup>2</sup> MANN, Thomas, *A varázshegy*, Európa, Budapest, 1981, I, 45–46.

<sup>3</sup> SZÉCHENYI István, *Hitel*, <https://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0008.html>

<sup>4</sup> [https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i\\_53f23881-en.html](https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html); [https://www.oktatas.hu/pub\\_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi\\_meresek/pisa/PISA2022.pdf](https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf)

<sup>5</sup> Mórícz Zsigmonddal *Budapesten*, szerk. KOLOS Réka, Holnap, Budapest, 2010, 38.

<sup>6</sup> „Tanulók közötti teljesítménykülönbségek természetesen nemcsak országok között, hanem országokon belül is kimutathatók. [...] Magyarországon ezek a különbségek nagyrészt iskolák között mutathatók ki, hazánkban a teljesítménybeli eltérések 56,8%-ban az iskolák közötti, 44,6%-ban az iskolán belüli különbségekkel magyarázhatók.” PISA 2022 – összefoglaló jelentés, Oktatási Hivatal, 2024. [https://www.oktatas.hu/pub\\_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi\\_meresek/pisa/PISA2022.pdf](https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf)

<sup>7</sup> [https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020\\_nat](https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat)

<sup>8</sup> FREUD, Sigmund, *Rossz közérzet a kultúrában*, Kossuth, Budapest, 1992.

<sup>9</sup> Ezt a jelenséget emeli ki a már idézett, Oktatási Hivatal által jegyzett, 2024-ben *PISA 2022* címmel kiadott összefoglaló jelentés is: „Az oktatással foglalkozó szakirodalom újra és újra rámutat arra, hogy a családi háttér hatással van az iskolai eredményességre, illetve hogy ezt a hatást az iskolarendszer gyakran felerősíti. A szocioökonómiai hátrány nem jelent automatikusan gyengébb tanulói teljesítményt (ahogy ezt az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb népszerűségnek örvendő rezilienciakutatások eredményei nyomtatékosítják), de vitathatatlan, hogy a család szociális, gazdasági és kulturális jellemzői erőteljesen befolyásolják a tanuló iskolai teljesítményét.” [https://www.oktatas.hu/pub\\_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi\\_meresek/pisa/PISA2022.pdf](https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf)

<sup>10</sup> <https://njt.hu/jogszabaly/2012-110-20-22>

<sup>11</sup> CSÁNYI Vilmos, *Az emberi viselkedés*, Sanoma, Budapest, 2006, 216.

<sup>12</sup> THIMÁR Attila, *Bevezetés a Tansarokba*, Kortárs, 2017/03, 87–88. [https://epa.oszk.hu/00300/00381/00223/pdf/EPA00381\\_kortars\\_2017\\_03\\_087-088.pdf](https://epa.oszk.hu/00300/00381/00223/pdf/EPA00381_kortars_2017_03_087-088.pdf)